

Др Исидора Г. Бјелаковић и др Ненад Ђ. Нинковић

ПОСЛОВНОПРАВНА ПРЕПИСКА
СРПСКИХ КАПЕТАНА ИЗ ЈУЖНЕ УГАРСКЕ
(НАЦИОНАЛНИ АРХИВ У СЕГЕДИНУ, 1727–1746)*

У раду се анализира језик ћириличних докумената Срба капетана који се чувају у *Националном архиву* у Сегедину (Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Szeged), а потичу из периода 1727–1746. г. У питању је рукописна грађа пословноправног карактера из Мартоноша, Печке, Кањиже, Надлака, Арада, Сегедина, Мола и Жабља. Истраживање се реализује како би се (1) утврдио структурни модел анализираних докумената (средњовековни или модерни), (2) идентификовао језик којим су текстови писани, (3) уочило време продирања рускословенских црта у језик ових докумената, те (4) утврдила горња граница чувања српскословенских језичких карактеристика, као и (5) зависност типа језика од тематско-структурне устројености текста.

Кључне речи: 18. век, српски језик, рускословенски језик, пословноправна преписка.

1. Увод. Прва половина 18. века, познато је, српском становништву на територији Јужне Угарске, поред промена у политичком, културном и цивилизационом смислу, доноси и нов књижевни језик – рускословенски. Истраживања показују да наведена замена једне редакције (српске) другом (руском), иако је имала институционализовани карактер будући да је остварена под патронатом Српске православне цркве, није реализована систематски на читавој територији насељеној Србима, већ је реч о прилично неуједначеном процесу који се одвијао различитим темпом током читавог 18. века (а могуће је и касније) (в. нпр. Младеновић 1972; 1973; 1977; 1977а; 1984–85; 1992; Унбегаун 1995: 32–33; Стефановић 2002; Стојановић 2011а; 2011б; 2012; Бјелаковић 2018а; 2018б; 2019а; 2019б).

---

* Овај рад представља резултат истраживања у оквиру пројекта *Историја српског језика* (178001) и *Војвођански њосѿор у конѿексѿу европске историје* (177002) Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Наведена истраживања указују и на то да је процес преласка на руско-словенски језик био праћен и истовременом генезом новог типа књижевног језика (славеносрпског), условљеном и социјално и жанровски, на чију јасну путању тек треба да укаже исцрпнија анализа репрезентативног корпуса (в. нпр. БЈЕЛАКОВИЋ 2018а; 2018б; 2019а; 2019б).

Ако се савремена србистика може похвалити чињеницом да се о језику писане продукције Срба друге половине 18. века зна доста (захваљујући најпре истраживањима А. Младеновића и И. Грицкат, а потом и њихових епигона, као и инокосних истраживача који постављају темеље модернијем методолошком приступу), онда не треба игнорисати истину да је реч пре свега о резултатима добијеним на основу истраживања *цїѣамїаних* извора, те да се о језику *рукойисне* грађе Срба из 18. века (како његове прве тако и друге половине) не зна много. У србистици су и данас, наиме, отворена многа питања, због чега слика о језику/језицима рукописне продукције Срба у 18. веку остаје и даље без прецизних контура, недовољно јасна и непотпуна. Питање идентификације језика (језика̂) рукописне грађе 18. века, питање динамике и хронологије смене српскословенског рускословенским језиком на читавом штокавском подручју, питање односа жанра и језика, питање дијатопијске разумењености, те темпа прихватања западноевропских писаних образаца и раскида са средњовековним жанровским узусима – само су нека од њих. Управо из тог разлога, анализа релевантног корпуса рукописних споменика 18. века, територијално, социјално и жанровски издиференцираних, представља један од важних задатака србистичке дијахроније.

Имајући наведено у виду, у овом истраживању анализиран је језик једног сегмента сачуване писане продукције из прве половине 18. века, чији су аутори представници световне популације – капетани или народни официри – специфичан и важан елемент српског друштва ове епохе. У раду је, наиме, применом тзв. (дескриптивне) методе упитника¹ утврђена фонолошка и морфолошка структура језика рукописних текстова пословноправног профила (писама, атестација, молби, уговора, потврда и извештаја), који се чувају у *Националном архиву* у Сегедину (Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Szeged), а потичу из периода 1727–1746. године, да би потом, на основу добијених резултата, пажња била посвећена (1) идентификацији језика анализираних докумената, (2) утврђивању како времена појаве првих рускословенских наноса тако и горње границе чувања српскословенских језичких карактеристика и (3) анализи зависности типа језика од тематско-структурне устројености текста и образовања адресанта. Поред тога, једно од централних питања које се поставља у овом истраживању јесте питање структурног модела којем припадају анализирана писма – средњовековног или модерног.

¹ Више о наведеној методи и њеној примени у дијахронијским проучавањима језика в. у Суботић 2003; 2004.

Анализирано је 19 писама капетана Срба из Мартоноша, Печке, Кањиже, Надлака, Арада, Сегедина, Мола и Жабља.²

- М 1727: *Писмо кайејана Арсенија Вујића сејединском бирову*. Мартонош. К: IV а 1003е. СБТ. 1 стр.
- П 1731: *Писмо кайејана Пере Сејединца кайејану Живану у Сеједин*. Печка. К: IV а 1003е. 2 стр.
- К 1734: *Молба кайејана Сћефана Закића сејединском бирову*. Кањижа. К: IV а 1003е. 1 стр.
- Н 1735: *Писмо кайејана Јована Думића сејединском бирову*. Надлак. К: IV а 1003. 2 стр.
- А 1736: *Молба оберкайејана Арсенија Вујића бирову и ѿначу о исилајѿи новца*. Арад. К: IV а 1003. 2 стр.
- С 1736: *Појѿврда о ѿријему новца кайѿана Паче Фаркаѿа*. Сегедин. К: IV а 1003. 1 стр.
- К 1736: *Појѿврда кайејана Сћефана Закића о изврѿеној казни*. Кањижа. К: IV а 1003. 2 стр.
- К 1736а: *Ујовор о сѿујању у војну службу*. Кањижа. К: IV а 1003. 1 стр.
- К 1737: *Писмо кайејана Сћефана Закића бирову*. Кањижа. К: IV а 1003е. 2 стр.
- К 1737а: *Писмо кайејана Сћефана Закића бирову*. Кањижа. К: IV б 1406. 2 стр.
- М 1738: *Писмо кайејана Лазара Вујића бирову*. Мартонош. К: IV б 1406. 2 стр.
- М 1739: *Писмо кайејана Лазара Вујића великом бирову*. Мартонош. К: IV а 1003е. 2 стр.
- Сент. 1740: *Појѿврда о слободном крејѿању, издајѿа од сѿране кайејана Јаноѿа Николејѿића*. Сентомаш. К: IV а 1003е. 2 стр.
- С 1742: *Ајесѿација кайејана Михаила Соринке*. Сегедин. К: IV а 1003. 1 стр.
- К 1742: *Писмо кайејана Пејѿра Закића сејединском бирову*. Кањижа. К: IV а 1003е. 3 стр.
- К 1742а: *Писмо кайејана Пејѿра Закића сејединском бирову*. Кањижа. К: IV а 1003е. 1 стр.
- М 1746: *Писмо кайејана Јосифа Кракаѿова (Каракасовића) сејединском бирову*. Мол. К: IV а 1003е. 1 стр.
- Ж 1746. *Ајесѿајѿ кайејана Михаила Соринке*. Жабаль. К: IV а 1003. 1 стр.
- К 1746: *Извешѿај кайејана Сћефана Зако (Закића)*. Кањижа. К: IV а 1003. 4 стр.

---

² Анализа је спроведена на основу снимака оригинала. Фотографисање грађе реализовано је октобра 2016. г. у Сегедину и овом приликом најискреније захваљујемо љубазном особљу Националног архива.

3. СРБИ У ХАБЗБУРШКОЈ МОНАРХИЈИ. Српско друштво у Хабзбуршкој монархији током великог дела XVIII века обележила су три идентитета – (1) *црквени*, оличен у јерархији Карловачке архиепископије, (2) *војни*, који су симболизовали граничари, и (3) *ірађански*, који је јачао како се поменуто столеће ближило свом крају. Пошто Срби у Монархији нису имали историјску територију (покрајину) која би им омогућила Скупштину (Сабор, Диету), политику народа водила је јерархија Карловачке архиепископије. Њени поглавари одлазили су ради решавања народних послова у Беч, за шта им је била потребна материјална помоћ грађанства – трговаца и занатлија, као и аргумент оданости владару српских официра. Срби су били једини некатолички народ у Хабзбуршкој монархији који је крајем XVII века путем три царске привилегије добио право јавног исповедања вере (Нинковић 2018а: 87–90). Колико је ово било значајно, види се по томе што се закони цара Јосифа II (1780–1790) о верској толеранцији некатолског становништва из 1781. године (који се у историографији, упркос дози дискриминације некатолских верника, сматрају једним од најлибералнијих) нису односили на Србе, за које су и даље важиле Привилегије (BEALES 2009: 168–196). Овако значајно право цар Леополд I (1657–1705) није дао Србима из хришћанске солидарности или милосрђа, него из захвалности за њихово учешће у Великом бечком рату (1683–1699). Привилегије стечене за војне заслуге требало је да важе само док Срби буду верни владару, а верност се односила на граничаре. Зато је Душан Ј. Поповић (1894–1965), у своје време најбољи познавалац српске историје XVIII века, у првом синтетичком тексту о Војној граници написао да је она „...чинила основу њиховог (српског – прим. аутора) привилегованог положаја а на тај начин и основ културном развоју нашег народа не само у Аустрији, него и целокупног нашег народа” (Поповић 2008: 269).

3.1. Војна граница. Обриси настанка Војне границе могу се видети у XV веку мада је праву организацију она добила током осме деценије XVI века, када је обухватала гранични појас са Османским царством у Хрватској и Славонији, насељен пребеглим Србима. Важна етапа у развоју Војне границе уследила је после Великог бечког рата, када је власт Хабзбуршке монархије проширена на територију Угарске, те је с проширењем државне проширена и Војна граница. Њени нови делови добили су име по рекама на којима су се граничили Монархија и Османско царство – Посавска, Подунавска, Потиска и Поморишка војна граница. У току ратних сукоба пограничне територије остале су пуне или ретко насељене, због чега је држава намеравала да их насели Србима. С друге стране, Срби нису желели да се настане на племићким поседима угарских жупанија. На тај начин, поклопиле су се намере двора и жеље Срба. Становништво у граничарском статусу служило је у народној и земаљској милицији: док је земаљска милиција служила као стража на граници, народна је у време рата одлазила на бојишта (KASER 1997: 223–224).

На опустошеној територији Потисја и Поморишја настала је, дакле, Војна граница – насељена Србима који су се у време њеног формирања (1700–1702) спуштали са севера из околине Будима, Пеште, Острогона, Коморана, Сентандреје, те долазили са територије Бачке или околине Арада. Ако је међу новим граничарима било старог српског потиског или поморишког становништва, њихов број је био мали (нпр. Пера Сегединац), а већину су чинили они Срби који су у бројним миграцијама дошли на простор Угарске из Шумадије, са Косова и Метохије, из Поморавља, Срема, данашње западне Србије, делимично и из Семберије. Комисија на чијем су челу били славонски командант генерал барон Шлихтинг и гроф Карафа одредила је насеља у којима ће живети граничари, али цео процес није честито ни завршен када је почео Ракоцијев устанак (1703–1711), у којем је дошло до поновног померања и страдања српског становништва. Оправданост постојања Војне границе управо су потврдили Срби из нових војних граница борећи се на страни двора. Они су били важан војнички фактор у овом делу државе, посебно када је дошло до новог Аустро-турског рата (1716–1718) (Микавица – Лемаић – Васин – Нинковић 2016: 217–218).

3.2. Српски народни официри. Пожаревачким миром (1718) завршава се период ратовања који је са малим прекидима трајао три и по деценије. То време је изнедрило читав низ српских команданата – народних официра. Било је оних који су током Великог бечког рата прелазили из османске у хабзбуршку војску, попут Јована Поповића Текелије или Пера Сегединца. Они су успех у каријери постигли управо захваљујући Бечком рату. Таква је била судбина и нешто млађих Јосифа Каракасовића или Арсенија Вујића. Вешти и снажљиви, ови су официри настојали да за себе обезбеде напредак у војној хијерархији, а за своје потомке – наслеђе чинова и командних места. Тако су настајале официрске породице – Поповић-Текелија, Вујић, Закић, Хорват, Витковић, Прерадовић, Николетић, Чорба, Стратимировић, итд. Бољи материјални положај омогућавао им је даљи напредак, због чега су се често укључивали у трговину житарицама, воловима, те закупљивали скеле и пустаре. Сегедински српски граничари држали су у рукама целокупну градску трговину и, ако се изузме неколико Немаца у граду, у првој половини XVIII века није било других трговаца осим Срба (Поповић 1990: 322–323).

Српски официри изградили су војну каријеру у току рата, без војне школе, осим оне стечене у пракси. Појединци који су потицали из породица са војном традицијом (Пера Сегединац) или пак они који су имали извесна знања о ратовању, стечена под Османлијама (Јосиф Каракасовић, Арсеније Вујић), лакше су напредовали. Њихов утицај у првим деценијама XVIII века није био незанемарљив ни на црквено-народним саборима, најважнијој световној установи Срба у Хабзбуршкој монархији (Точанац 2008: 7). Тако су, на пример, када је 1727. године цар Карло VI (1711–1740) донео Деклараторију за ограничавање Привилегија, официри из Потисја и Поморишја похрлили

у Карловце на незванични Сабор како би дали легитимитет српским протестима и захтевима, а међу њима су била и двојица капетана чија су писма анализирана у овом раду – молски Јосиф Каракасовић и мартоношки Арсеније Вујић.

У међувремену, од почетка XVIII века стасавала је друга генерација официра, која – за разлику од њихових очева – није потицала из Османског царства, него је рођена у Хабзбуршкој монархији, што је утицало на њихово образовање и ставове. На крају, ту је и трећа генерација, која је била не само војни актер него и учесник у културним променама изазваним приливом руских књига и учитеља у српску средину Хабзбуршке монархије.

Време рођења капетана	Пре 1683.	Пера Сегединац Арсеније Вујић Јован Думић Јосиф Каракасовић
	1683–1699.	Пача Фаркаш Јован Николетић (1696)
	1699–1715.	Стефан Закић (око 1700) Михајло Соринка (1712) Лазар Вујић (1714)
	1715–1721.	Петар Зако (1720)

Табела 1. Подаци о рођењу аутора анализираних писама, капетана из Потиске и Поморишке војне границе

3.2.1. ПОРЕКЛО ОФИЦИРСКИХ ПОРОДИЦА. Официрске породице из Потисја и Поморишја мигрирале су у Хабзбуршку монархију у време Великог бечког рата из Османског царства. Њихова историја бар у првим деценијама XVIII века показује доста сличности. *Јосиф Каракасовић* је већ 1720. био коњички капетан у Мољу, са високим примањима (Az 1720. évi országos összeírás N79). Борио се у Аустро-турским ратовима 1716–1718. и 1737–1739. као и у Рату за аустријско наслеђе (1740–1748), при крају којег је преминуо. Кругу официра какви су били Каракасовић или Арсеније Вујић припадали су капетани *Јован Думић* из Надлака и *Јован Николетић* (Николић), који је као дете са родитељима стигао у нове војне границе, у данашњи Србобран, где је преживео Ракоцијев устанак. Углед му је растао тако да је 1731. г. пратио београдско-карловачког архиепископа Вићентија Јовановића у Беч, а 1735. г. стекао је, са породицом, племићку титулу. На почетку Рата за аустријско наслеђе постао је србобрански капетан. Иако се по укидању Потиске границе определио за останак у војној служби, није отишао у Русију, него је прешао у Банат (Илић 2014: 291). У Банат прелази и капетан *Михајло Соринка* (1751), који се борио у Рату за аустријско наслеђе и тако стекао капетански чин 1744. (Гавриловић 2011: 270).

У српској прошлости нарочити траг оставили су Вујићи и Закићи. Вујићи су своју судбину везали најпре за Мартонош, поред Кањиже, у Потиској војној граници, док се Закићи јављају током Великог бечког рата у Сегедину (Гавриловић 2005: 52). Настанак Војне границе одвео је Јована Добрића Закића у Поморишје, где је био капетан у Надлаку. Породичну традицију граничара наставили су Јованов син Стефан, капетан у Кањижи у Потиској војној граници, и унуци, Стефанови синови Петар, Јован и Ђорђе. У време Рата за аустријско наслеђе (1740–1748) заједно су се нашли на ратишту *Стефан* и *Петар Закић*. Српски Сабор је 1744. г. тражио за Стефана Закића чин оберкапетана потиске милиције, али је Марија Терезија одбила предлог. Исте године Петар је постао капетан у Бечеју (Гавриловић 2000: 116). Током процеса расформирања Потиско-поморишке војне границе 1750. године Стефан се са синовима Петром и Ђорђем (заставником у Кањижи) изјаснио за прелазак у провинцијални статус (Костић 2011: 188–189).³

Родоначелник породице Вујић – Арсеније учествовао је у Бечком рату и Ракоцијевом устанку, а 1720. г. његово име и чин капетана наведени су приликом пописа Мартоноша. У то доба је већ био међу најугледнијим српским официрима, тако да је 1723. г. са оберкапетаном Васом Ђулинцем (Јулинац) у Бечу био заступник Потиске границе (Јакшић 1900: 39). Бачку је напустио 1736. године, када је постао оберкапетан (командант) Поморишке војне границе, са седиштем у Араду. Жалбе својих граничара однео је 1737. г. у Беч, где је четири године касније пратио патријарха Арсенија IV Јовановића Шакабенту. Исте године (1741) постао је оберкапетан Потиске границе, а са породицом је добио племство. Борио се у Рату за аустријско наслеђе (Гавриловић 1992: 38), а 1743. г. био је учесник делегације коју је ради потврде Привилегија водио епископ Павле Ненадовић у Беч (Нинковић 2017: 44–45). Тада је постао потпуковник. Био је и на Сабору 1744. године, после којег је кренуо на ратиште, али је у путу преминуо (Јакшић 1899: 25, 34, 156–158). Наследили су га синови Лазар, Петар, Павле и Василије. Најстарији *Лазар* ратовао је у Баварској (1733–1735), где је био и у заробљеништву, што му је (1736) донело капетански чин у Мартоношу. Ратовао је у Аустро-турском рату (1737–1739), а потом поново у Баварској (1741–1742). Привремено је током 1743. г. замењивао оца као потиски оберкапетан. Развојачење Потиске и Поморишке границе одредило је судбину и породице Вујић, која је желела да остане у војном статусу и одсели се у Русију (Костић 2011: 188–189). Једини који се двоумио и чак изјавио да ће прећи у цивилни статус, али се после предомислио, био је Лазар. Међутим, он је преминуо током самог процеса укидања границе (Гавриловић 2006: 362).

³ Овове је допринела и чињеница да су Закићи раније трговали и закупљивали пустање (Стефан је, на пример, 1740. године закупио пустару Кикинду у Банату; Илић 2014: 63). Због преласка у други статус добили су племство, пустару Бајшу, део земље у Кањижи и 120 јутара земље у Бечеју (Гавриловић 2012: 77–80). Посед Бајша им је донео и племићко име од Бајшански (Улмер 1986: 19–20).

3.2.2. ОБРАЗОВАЊЕ СРПСКИХ НАРОДНИХ ОФИЦИРА. О школовању капетана чија су писма анализирана у овом истраживању готово да није остало трага у историјским изворима, али чињеница да су слали писма јасно говори о томе да су имали елементарно образовање. За официре који на историјску позорницу излазе са Великим бечким ратом јасно је једно: њихово је школовање могло бити само у некој школи при цркви, чији је систем био сличан оном у Османском царству. Он је развијен у средњем веку, а слаба школска мрежа била је последица општег културног нивоа народа и материјалне несигурности. Целокупно образовање је било у рукама цркве. Мада је таква пракса постојала и на Западу, у католичким и протестантским срединама, у Османском царству, код Срба, не може бити речи о било којој врсти школа сем основних. То не значи да међу Србима није било образованих особа, али њихов број није био велик, припадали су готово увек цркви и позновизантијском културном обрасцу. Школовање је било резервисано за свештенике и мали број световњака, док су учитељи готово искључиво долазили из реда духовника. У овим школама учило се читање, писање, рачунање и основа вере (са појањем). У градовима су школе биле нешто развијеније, на шта указују малобројни српски путописи из XVII века (ПАВИЋ 1983: 94–96). Образовање је трајало по пет и више година, мада дужина трајања није строго регулисана. Најбољи образовни центри били су манастири, посебно они у којима је била развијена преписивачка делатност, попут Раче (ДЕРЕТИЋ 2007: 409).

У школама у Османском царству се, као и током прве три деценије XVIII века у Хабзбуршкој монархији, читање учило на основу богослужбених књига. Овај начин читања и писања познат је под називом србуљски. Прво су учена слова, тј. њихово име, затим су срицани слогови и реченице. Буквари су у ово време били реткост и већином непознати српској средини, мада су неки постојали при преписивачким центрима попут манастира Раче (СКЕРЛИЋ 1966: 187–191). Када би добро научили слова и срицање, ученици су добијали богослужбене књиге да на њима вежбају читање и писање. Прва лектира им је био *Псалтир*, потом *Часослов*, па друге књиге теолошке садржине. По томе да су увежбавали своје знање читањем и преписивањем *Минеја* остало је сведочанство како су појединци знали да пишу минејски (ГРУЛИЋ 2013: 38–43). У оваквим школама своје образовање стекли су Петар Јовановић – Пера Сегединац,⁴ Арсеније Вујић, Јован Думић, Јосиф Каракасовић, али и представници друге генерације српских капетана – Јован Николетић, Пача Фаркаш (Вук) и Стефан Закић.

---

⁴ Пера Сегединац је војну каријеру почео у османској војсци, а наставио је у хабзбуршкој, као граничар – капетан у Поморишкој војној граници. Учествовао је у Великом бечком рату и у борбама против Ракоцијевих куруца (ЈАКШИЋ 1900: 115–116). У историји је познат по устанку којем се придружио 1735. г. и који је у домаћој историографији добио назив управо по његовом имену – Устанак Пера Сегединца (ГАВРИЛОВИЋ 1985: 143–154).

Прелазак Срба у Хабзбуршку монархију, иако су у њој одмах почели да струје други културни утицаји, није значао и промену у систему образовања. Све до 1774. држава није бринула о суштини основног образовања и код православца је оно препуштено цркви. Са друге стране, црква у почетку није имала снаге да изврши промене. Тако се наставило са старим системом школства, а јерархија се концентрисала на отварање средњих јер их Срби до тада нису имали (Грулић 2013: 30–31; Нинковић 2018б: 323–333). Ради тога 1726. године у Сремске Карловце стиже Максим Суворов, а потом и његов брат Петар. Њихов долазак кореспондира са почетком употребе *Буквара* Теофана Прокоповича, а самим тим и русификације не само у српском школству него и у целокупној култури. Како је било потребно да прође доста времена да овај процес остави јаснији траг, може се рећи да до озбиљније русификације у Бачкој и Поморишју долази око 1735/1736. г. (Грулић 2013: 116–117). Управо у то време у Сегедину, граду у који су упућена писма анализирана у овом раду, централној тврђави између Потиске и Поморишке границе, боравио је Максим Суворов, што је подстакло сегединске Србе да зидају нову школу (Аспеев, С, IX-7/1736; Поповић 1939: 394).

Појачаној русификацији пресудно је допринео нови талас руских учитеља, који су у српску средину дошли између 1731. и 1737. г. Они су отворили нове школе, а руски утицаји су се осетили и тамо где нису предавали јер су за наставу почеле свуда да се користе руске књиге које су архиепископи прештампавали у Римнику (Микавица – Лемајић – Васин – Нинковић 2016: 321). У време наведених промена, током двадесетих година XVIII века ставала је и трећа генерација српских официра. Нови елементи у српској култури били су им добро познати. Док су Михајло Соринка и Лазар Вујић могли тек после основне школе да осете нове процесе, односно да се опишме не још увек на стари, србуљски начин, дотле је код Петра Закића сасвим извесно присутан нови начин описмењавања и руски утицај (Гавриловић 2000: 119, 122). Лазар Вујић је прво образовање стекао у основној школи у Мартоношу или околини (у периоду 1720–1725), тако да код њега изостају руски утицаји у овој фази образовања, али му они нису били непознати јер је његов млађи брат Павле похађао Лицеј у Братислави и Кијевску духовну академију (Ковиланић 1971: 488). Од свих официра чија су писма анализирана у овом раду само за Петра Закића постоје недвосмислени историјски извори да се школовао (до 1736. г. можда у Карловцима, али вероватно прво у Араду јер је његов деда Јован био капетан у близини, у месту Надлак). У Араду је неко време наставу држао Петар Суворов. После 1736. године Закић је наставио образовање још две године. По дужини додатног школовања могло би се закључити да је у питању неки Лицеј, али је то само претпоставка (Гавриловић 2011: 267). Чињеница да је већ 1739. године у Сегедину постао поткапетан говори да је његово знање било на завидном нивоу.

4. СТРУКТУРА АНАЛИЗИРАНИХ ДОКУМЕНАТА. Вредност сачуване писане кореспонденције манифестује се не само у пољу лингвистике него и у истра-

живањима социокултурне и политичке историје, па и других дисциплина, отварајући врата ка реконструкцији података о историјском, културном, друштвеном и језичком развоју једне етничке скупине, социјалног staleжа и сл. (в. Ћирковић – Михаљчић 1999: 529–532; Rhiannon Williams 2001: 3; Del Lungo Camiciotti 2014). Ако се пође од чињенице да су у Европи фундаменти *модерних* обриса писаног вида кореспонденције постављени у средњем веку, да је у раном модерном добу (у XV–XVI веку) она постала део јавне или приватне комуникације (чак и међу неписменима), да би потом свој пун замах доживела у 18. веку (в. Boureau – Chartier 1991; према Del Lungo Camiciotti 2014: 18; Rhiannon Williams 2001: 2; 13–14), онда се поставља питање када у српском културном кругу епистографија добија обрисе европских модерних узуса, односно када долази до замене средњовековног модела пословноправне преписке новим европским обрасцима. Сасвим је извесно да на српском језичком и етничком простору средњовековни дипломатички обрасци живе далеко дуже него у Европи, те да су на смену једног модела другим утицали различити фактори, од којих су најрелевантнији друштвено-политичке прилике и социјални статус кореспондената (Становљевић 1933: 4; Соловјев – Мошин 1936: I–III; LXXXVIII–XCIII; Perelman 1991: 100–105; Павловић 2013: 346). Овај процес највероватније није текао симултано на читавом подручју насељеном Србима и имао је карактер (1) етапног и (2) територијално, хронолошки и социјално неуједначеног. Будући да је ово истраживање фокусирано на пословноправну преписку српских капетана из Јужне Угарске током прве половине 18. века, дакле, на време изразитих друштвено-политичких турбуленција, поставља се питање да ли је међу овим социјалним слојем још био у употреби традиционални образац српских *средњовековних* пословноправних докумената или је он замењен новим (западно)европским моделом. Да бисмо одговорили на ово питање, неопходно је уочити структурне елементе оба типа – и средњовековног и модерног – и упоредити их са анализираним документима.

Српски *средњовековни* пословноправни документи подразумевали су, наиме, три компонентне –

(1) *ѱроѱокол* (инвокацију – призив божијег имена, интитулацију и инскрипцију – именовање адресанта и адресата, девоцију – одраз божанске воље („по милости божијој”), салутацију – поздрав, и аренгу – моралну мотивацију за издавање списка),

(2) *ѱексѱ* (промулгацију – ознаку јавности и легитимности („да је вedomу свакому човеку”); експозицију или нарацију – конкретну мотивацију, тј. догађаје који су узроковали писање документа, и диспозицију – пропозитивни садржај писма), и

(3) *есхаѱокол* (короборацију – закључну потврдној формули, аптекацију – призив благослова божијег, санкцију за прекршитеља договора, навођење имена сведока и хронотопа – место и време, потпис и печат) (в. Соловјев – Мошин 1936: LXX–LXXI; Шаркић 1996: 8; Павловић 2006: 8–9; 2013: 346).

С друге стране, *савремена* епистографија у извесном смислу одступа од овог модела и подразумева:

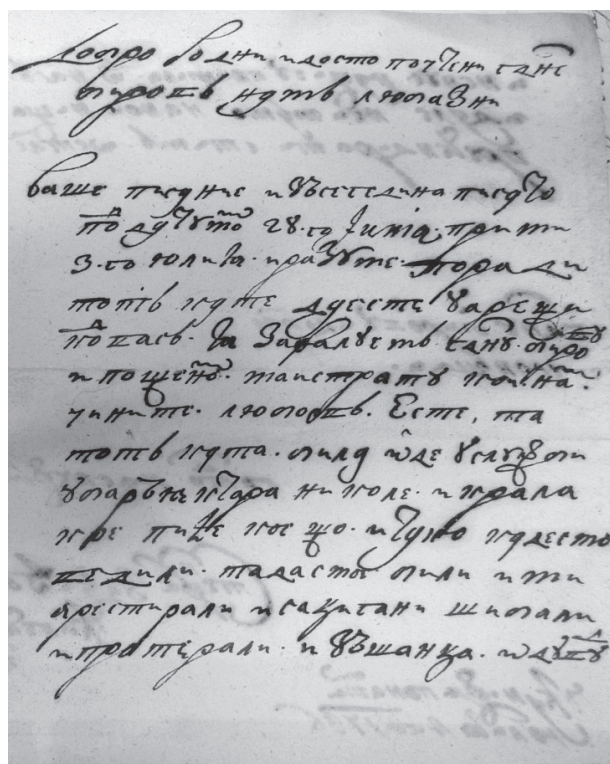
1. *увод* – контекстуализацију садржај писма: (1) главу (адресу адресанта (факултативно) и датум), (2) адресу примаоца, (3) поздравну формулу и (4) разлог за писање;

2. *ишло* – елаборацију разлога (уз могућност навођења очекиваног исхода, решења, циља и сл.);

3. *крај* – (1) потпис (са факултативном идентификацијом локације) и (2) опроштајну формулу (PATTERSON 1995; SVIATYUK 2015).

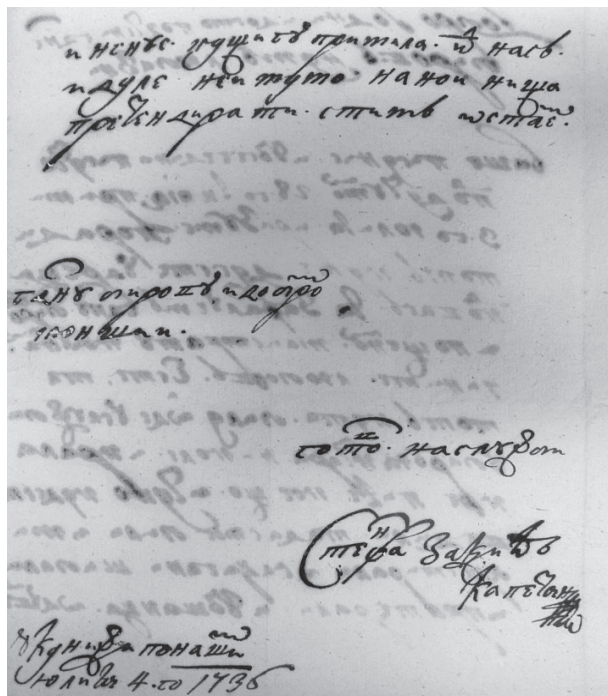
Наведене компоненте нису имале облигаторни карактер и могле су варирати у зависности од социјалног статуса, односа међу учесницима у преписци, друштвено-политичких околности, моде, тематике и сл. (PATTERSON 1995: 256–258; MASON 2011: 114).

Након поређења структуре анализираних докумената са наведеним моделима може се закључити да рукописи анализирани у овом раду одговарају другом, новијем обрасцу будући да не садрже низ елемената карактеристичних за српску средњовековну преписку, углавном оних везаних за домен сакралног (инвокацију, девоцију, аренгу, апрекацију, санкцију), што ће најбоље илустровати једно од анализираних писама:

ДОБРО РОДНИ И ДОСТОПОЧТЕННИ
ГДНЕ БИРОВА НАМЪ ЛЮБАЗНИ

ВАШЕ ПИСАНИЕ ИЗЪ СЕГЕДНА
ПИСАТО ПО^А ДАТЪМО^У 28.ГО
ЈУНІА ПРИДН 3.ГО ЈУНІА. И
РАЗЪМЪ ПОРАДН ТОТЪ КАТЕ ДА
ЕСТЕ 8 АРЕЦИН КО^А ВАСЪ. ІА ЗАБА-
ЛЪЕМЪ ГДНЪ БИРОВА^В И ПОЩЕНО^У
МАНСТРАТЪ КОН НА^У ЧИННТЕ
ЛЮБОВЪ. ЕСТЕ, ТА ТОТЪ КАТА.
БНЛА ОДЕ 8 СЛЪЖЕН 8 БА-
РЪЯКТАРА ННКОЛЕ И КРАЛА КОЕ
ПНЪЕ КОЕ ЦО. И ТАКО КАДЕ СЛО
ВЕДНАН. ТАДА СЛО Е БНЛН И МН
АРЕСТНРАЛН И СА ЦНГАНН ШН-
БАЛН И ПРОТЕРАЛН ИЗЪ ШАНЦА.
ОДЪВЪ^А

и нѣнѣ є кашингү примѣла ѿ^а
насъ и далѣ не имѣмо на нон
нища претендирати. с тѣмъ
остає^и.

ГДНЗ БНРОВЗ И ДОБРО^М КОНШНИ

ГОТОВ НА СЛЪЖБЕН
СТЕФА^Н ЗАКНѢ КАПЕТАН
8 КАННИЖИ ПО НАШН^И
ЮЛИЯ 4.ГО 1736

(К 1736 – Пошврда кайейтана Сѣефана Закића о извршеној казни)

4.1. Фонолошка и морфолошка структура докумената. Поред језичких карактеристика дистинктивних за рускословенски, српкословенски и српски народни језик на фонолошком и морфолошком нивоу, у раду су наведени и поједини регионализми специфични за савремене српске говоре у Банату и Мађарској (према Петровић 1979; и Ивић и др. 1994: 246). Приликом анализе наведени су само илустративни примери, али из свих текстова корпуса у којима су регистровани како би се на хронолошкој оси уочило време егзистирања појединих црта.

4.1.1. Фонолошке карактеристике

а. РЕФЛЕКС ПОЛУГЛАСНИКА. У језику анализираних рукописа српски ре-
флекс полугласника – *a* посведочен је у читавом анализираном периоду:
данъ (М 1727); любѣзни (М 1727; К 1736; К 1737а); могаѡ (П 1731); прелюбѣзни (К
1734); ѡтацъ (К 1734); любѣзни (К 1736); тада (К 1736); дошаѡ (К 1737); рекаѡ (М
1738); есамъ (К 1742); нашаѡ (М 1746); побегаѡ (М 1746а); ѣданъ (К 1737); петакъ
(К 1737); есам (К 1737; Ж 1746); есамъ (К 1737а); када (М 1738); те-самъ добио
(С 1742); Есамъ (К 1746); могаѡ (К 1746); ѡтішаѡ (К 1746); и др.⁵

⁵ У савременим српским говорима у Мађарској и у Банату посведочена је иста ситуација (в. ПЕТРОВИЋ 1979: 72; ИВИЋ И ДР. 1994: 246).

Ретке форме са рускословенским/руским рефлексом регистроване су од 1736. године: *вѣлнколюбѣзницѣ* (А 1736); *любѣзни* (М 1738; М 1739); *любезномъ* (М 1746).

У наредним примерима тешко је утврдити да ли је реч о рускословенским фонетским цртама или о средњовековном наслеђу (лексикализованим македонизмима, регистрованим већ у најстаријом споменицима на српско-словенском језику⁶): *за-лѣбѣвъ* (М 1727); *любѣ*^а (К 1734); *любѣвъ* (К 1736); *какоѣвъ* (К 1742а); на тако^{ви} начинъ (К 1746); са-тако^{ви} коніи ходе (К 1746).

б. ПРЕДЛОГ ИЛИ ПРЕФИКС *сѣ(-). У грађи је забележен пре свега српскословенски/српски рефлекс било предлога било префикса, при чему се форма *са* углавном се везује за фонетски условљен положај (испред фрикатива/африката или групе консонаната): *са-сконцѣ* (К 1734); *са^аро^аство* (К 1736а); *са-седло^амъ* (К 1736а); *са* ноцѣ *ѣдницѣ* (К 1737); *са* цном (М 1738); *Са-мно^амъ* (С 1742); *Са-мно^амъ* (Ж 1746); *сачінена* (К 1746); *са-стражомъ* (К 1746); *са ѡвимъ* (К 1746); и др.

Једина посведочена форма са рускословенским/руским фонетизмом – *со* посведочена је у документу из 1746. године: *со* тако^{ви}мъ *Занатомъ* (К 1746).

в. ПРЕДЛОГ ИЛИ ПРЕФИКС *цѣ(-) и ПРЕФИКС *цѣз-. Српски народни континуанти предлога/префикса *цѣ(-): *у(-)* и *цѣз-: *уз(-)* регистровани су у великом броју докумената у читавом анализираном периоду: *г-сегѣдницѣ* (М 1727); *г-сегѣдницѣ* (П 1731; Н 1735; К 1737); *г-градъ* (П 1731); *г-горніонъ* *варош* (С 1736); *г-ареѣн* (К 1736); *гзеѡ* (А 1736); *г* нашъ *шанац* (К 1737); *г* *штранкѣ* (К 1737); *гзеѣн* (К 1737; К 1742); *г-зало^агъ* (К 1737а); *г* *сентѣ* (М 1738); *гзеѣмо* (М 1738); *г-бирца^азъ* (С 1742); *г-сегѣдинъ* (К 1742; М 1746; С 1746; С 1749); *г* *бирца^аузъ* (Ж 1746); *г* *Канижи* (К 1746); и др.⁷

Рускословенски/руски рефлeksi *во(-)*, *воз(-)* нису посведочени ни у једном случају, а српскословенско *ва* среће се у два примера: *ва-госпо^арске* *рѣце* (П 1731); *ва-рѣце* (Н 1735). Ретке су и књишке форме за које се не може са сигурношћу утврдити редакција: *в-жабѣ* (Ж 1746). Све наведене одлике вишег стила регистроване су од тридесетих година 18. века.

г. ЗАМЕНА ЈАТА. Екавска рефлексација јата посведочена је у већини докумената: *гдѣ* (П 1731; К 1734); *лѣта* (Н 1735); *здѣшнѣ* (С 1736); *разѣмѣѡ* (К 1737; К 1737а); *човѣка* (К 1737); *лѣто* (К 1737); *мѣстномъ* (Ж 1746); *рѣчи* (К 1746); и др.

Поред тога, у појединим рукописима забележени су и фонетски икавизми шумадијско-војвођанског типа: *гди* (М 1739), *живѣти* (К 1746), који понекад коегзистирају са екавизмима: *прид нами* (К 1746); *пре^а нами* (К 1746), и др.⁸

⁶ Више о овој појави в. у Куљбакин 1925: 25, 35; Младеновић 1987: 228.

⁷ У савременим српским говорима у Мађарској, као и у Банату потврђена је иста ситуација (в. Петровић 1979: 73; Ивић и др. 1994: 247).

⁸ Док је оваква ситуација потврђена у савременим говорима Баната (в. Ивић и др. 1994: 227–235), икавизми типични за (и)екавска говорна подручја, попут *биљег*, *биљежити*, *биљешка*, забележени у савременим српским говорима у Мађарској (в. Петровић 1979: 74), нису посведочени у анализираној грађи.

Није забележено сажимање финалних вокалских група -ао, -ео, -уо.

њ. Иако је морфонолошки ортографски проседе доминантан (нпр. нѣтка-зати – К 1734; местномѣ – Ж 1746; обслѣжити – М 1746), у грађи су регистровани и, истина ретки, примери примене фонолошког правописа: з-домашни (Н 1735); ш-ни (К 1737а).

4.1.2. Морфолошке карактеристике

4.1.2.1. Именичка промена

а. Генитив једнине именица на -а. У анализираним документима народни наставак -е регистрован је у читавом анализираном периоду: од ѡве сѣде (К 1736а); нѣѣ наше рѣке (К 1737); позаради ваше сѣде (К 1737а); ѡѣ сѣде (М 1739); поради мѣрке Яврамове (К 1742); ѡ 2: годинѣ и 9: месеци (К 1742); у вашегѣ еднога газде (М 1746); противѣ влах-ніколе (К 1746); ѡ команде (К 1746); и др.

Књишки наставци нису посведочени.

б. Датив и локатив једнине именица женског рода на -а. Анализирана грађа указује на доследну употребу народног наставка -и: на сѣже (К 1734; Н 1735); ѣ сѣже (К 1736); не нѣди на томе мѣме газди ница тражити (К 1736а); хоѣѣ послати тамо ѡвога мѣме човека славном команди (К 1737); моном сном дмитровом: жени (К 1737а); ѣ-злогн (К 1737а); ѣ-каси (С 1742); по свѣдочби (К 1746); И мои Ординаѣ есте тога бирѣлије жени рекао (К 1746); и др.

в. Инструментал једнине именица женског рода на -а. Посведочени примери указују на искључиву употребу народног наставка -ом код именица женског рода на -а: са-стражомѣ (К 1746); за марвомѣ (М 1746); поѣ таиномѣ (К 1746); сотимѣ николомѣ (К 1746).

Књишки наставци -еју/-оју (в. Ремнѣва и др. 1999: 49) нису регистровани.

г. Локатив једнине именица мушког и средњег рода. У локативу једнине именица мушког и средњег рода народни наставак -у забележен је у текстовима у читавом анализираном периоду: ѣ-сегединѣ (М 1727; К 1742); ѣ градѣ (П 1731); ѣ надлакѣ (Н 1735); на неговоде конѣ (К 1736а); ѣ араде (А 1736); на-сѣде (К 1737а); на вашеѣ атарѣ (М 1739); ѣском знанѣ (К 1742); ѣ-бирѣавѣ (С 1742); у сегединѣ (К 1746); ѣ мохолѣ (М 1746); у гварнізонѣ (К 1746); у Сегединскомѣ вашарѣ, у бирѣавѣ (К 1746); у летѣ (Ж 1746); у разговорѣ (Ж 1746); у истомѣ бирѣ (Ж 1746); и др. Поред тога, у грађи је регистрована и употреба акузативних облика у функцији локатива места: ѣ-мартонѣ¹⁶ (М 1738); ѣ-мартонѣ¹⁶ (М 1739);¹⁶ ѣ-сегединѣ, Мѣѣѣ Авгѣста 8. да¹⁶ 1742 (С 1742).

Књишки наставак -е/-и (в. Ремнѣва и др. 1999: 48) посведочен је само у једном примеру: Дато вѣабле (Ж 1746) и др.

¹⁶ У оба наведена примера реч је хронологу на крају писма, којим се указује на место писања документа.

д. Номинатив и акузатив множине именица женског рода на -а; акузатив множине именица мушког рода. Анализирана грађа указује на готово доследну употребу народног наставка -е: да цени моє новце изплатитѣ (А 1736); И мои Ординац есте тога бирцие жени рекао, Защо такове битанге ко^д себе држи твои мѣж (К 1746); пакъ домъ узмите за коє се вѣдѣ и старе прнатеѣ (А 1736); за такове марѣ (К 1742а); то горе именовати 50 ф дао найпре герегъ адамъ гѣдрѣ карапалѣ в-рѣке (С 1742); почели ѣмо у разговорѣ играти карте На новце (Ж 1746).

Књишки наставак посведочен је само у оквиру синтагме ва рѣце: Досто добро ро^дномѣ го^дподарѣ капетанѣ живанѣ належитѣ понижно писмо ва-госпо^дарске рѣце напротнѣ и сегдннѣ (П 1731); Поред тога књишка форма посведочена је у примеру: дати се понижно писмо ва рѣце его (Н 1735), а реч је највероватније о скамењеној форми акузатива двојине.

ђ. Генитив множине именица сва три рода. У анализираним писмима посведочени су само српски народни наставци -а/-у/-у: да ин има дати какво ниѣ и к тоѣм готови новаца 50 ф и парѣ жнѣма (К 1736а); ѡ онн ниѡвн новаца ѡ-сѣ в-вашн рѣкѣ билн (К 1737а); коѣнко ѣ глаѡѣ говѣѣ про^дато ѡ 2: годинѣ и 9: месеци (К 1742); онѣ има Карапалови новаца (С 1742); ѡ такови конѣ (К 1746); 50 хайдѡка (К 1746); више новаца (Ж 1746); и сл.

е. Датив, инструментал и локатив множине именица. Док у грађи није посведочен ниједан пример именице женског рода у наведеним падежима, именице мушког рода потврђене су у ретким примерима у дативу, инструменталу и локативу множине, са наставцима -у¹⁷ и -ма (у форми људма, коњма): помоѡи тиѣмъ нашнѣмъ людма (К 1734); са цнганн (К 1736); а хоѣ моѡмакъ тан наш жнѣмъ показати какоѡѣ ѣстѣ на-конѣ н-на-воловн (К 1742а); знамъ двоицѣ кои с-такви конѣ ходе (К 1746); и др.

4.1.2.2. ЗАМЕНИЧКО-ПРИДЕВСКА ПРОМЕНА

а. У генитиву једнине мушког и средњег рода, као и у *акузативу једнине мушког рода* (уз именице са обележјем [+ живо]) народни наставци -ої(а)/-еї(а) посведочени су у читавом анализираном периоду: за лѡѡѡѣ вашѣ мнѡѡѣ и поѡѡѡѣ танѡѡѣ (М 1727); тоѡѣ ѡѡѡѣ моѡѡѣ (К 1734); вѡѡѡѣ внѡѡѣ ниѡѡѡѣ атоѡѣ и ва (К 1736а); да мѡ ниѡѡѣ дати неѡѡѡѣ кона (К 1736а); нѡѣ пасѡѡѣ вашѡѣ (К 1737); в ѡѡѡѣ нѡѡѣ ѡѡѡѣ (К 1737); ѡ сѡѡѡѣ тѡѡѣ (К 1737а); Зѡѡѡѣ ѡѡѡѣ вашѡѣ ѡѡѣ (М 1739); пре сѡѡѡѣ арѡѡѡѣ (М 1739); нѡѡѡѣ пнѡѡѣ (К 1742); ѡ тоѡѡѣ ѡѡѡѣ вѡѡѡѣ (К 1742); ѣѡѡѣ конѣ нашѡѣ мнѡѡѡѣ (К 1742а); вѡѡѣ нашѡѣ мнѡѡѡѣ (М 1746); у вашѡѣ ѣѡѡѣ гаѡѡѣ (М 1746); из нашѡѣ ѡѡѡѣ (К 1746); и др.

¹⁷ Наставак -и забележен је у инструменталу множ. именица м. и ср. рода и у ранијим истраживањима пословноправне писмености у Сентандреји почетком 18. века (в. Младеновић 1992: 144) као и у савременим говорима Срба у Поморишју и околини Будимпеште (Степановић 1994: 137).

Књишки наставци, иако ређи, регистровани су у читавом анализираном периоду, мада не у свим документима, и везују се пре свега за датуме: ѿ вашег писма (М 1727); без нашег знана (М 1727); 28.го Јуниа (К 1736); 3.го јуниа (К 1736); 8 арадѣ но^ѿ по на^ѿмѣ 24го 1736 дец^ѿ (А 1736); 21го 739 (М 1739); того ради (С 1742; М 1746); марта 11го 746 (М 1746); На 1746 вкѣ по рѣмо 19го (К 1746); у именоватог^о карапала (Ж 1746); и сл.

б. У ГЕНИТИВУ ЈЕДНИНЕ ЗАМЕНИЧКО-ПРИДЕВСКЕ ПРОМЕНЕ ЖЕНСКОГ РОДА регистрован је искључиво народни наставак -е: великог внровѣ поттенѣ кравекскѣ варошн (М 1727); ѿд ѿвѣ свѣ (К 1736а); слободнѣ кравекскѣ варошн внровѣ (К 1737); позарадн вашѣ скелѣ (К 1737а); порадн маркѣ Јврамковѣ (К 1742); ѿ славнѣ Командѣ (К 1746); Са варадинскѣ Капиѣ (К 1746); и сл.

в. У ДАТИВУ/ЛОКАТИВУ ЈЕДНИНЕ МУШКОГ И СРЕДЊЕГ РОДА бележе се наставци -оме, -ому и -ом: даемѣ на знаннѣ васаког го понарѣ и свѣднн Цнсар ког (К 1736а); на неговомѣ конѣ (К 1736а); к гредвщомѣ пролеѣѣ (К 1736а); поттеномѣ танатѣ (А 1736); Гнѣ внровѣ кравекскѣ варошн сегедина нагѣ любезног (М 1746); из нашега шанца есѣ едномѣ сиромѣ – милитарѣ 2^{ва} конѣ украдена (К 1746); Гнѣ внровѣ кравекскѣ варошн сегедина нагѣ любезног (М 1746); мислили есмо, даѣ онѣ речени Никола, и овомѣ нашемѣ милитарѣ негова иста 2^{ва} конѣ украо (К 1746); у Сегединскомѣ вашарѣ, у бирцхавѣ (К 1746); коѣга-ѣ продавао у своио авли едномѣ гркѣ (К 1746); у истомѣ бирцѣ (Ж 1746).

У неколико примера посведочена је именичка промена: кон се находѣ 8 пощенѣ домѣ (Н 1735); седи у ишоковѣ бирцхавѣ (К 1746); у неговѣ истомѣ подрѣмѣ (К 1746). Поред тога, у појединим текстовима регистрован је наставак -им у локативу, распрострањен и у савременим српским говорима Баната (тамишке и кикиндске зоне) (Ивић и др. 1997: 116): 8 тѣмѣ не знамѣ нѣ сѣ конѣ остава нѣ тѣ нѣ прода нѣ (К 1734).

Књишки наставци нису регистровани.

У истим падежима у женском роду доминантне су, такође, форме са домаћим наставком -ој: ѿд наѣ вашо мнлостн (П 1731); у горно варошн (П 1731); да нѣда мохон матерн (К 1736а); хоѣѣ послатн тамо ѿвогѣ моѣгѣ човека славно командн (К 1737); како моѿон матерн тако н моѿон снѣ дмитровон жени (К 1737а); по право дѣши (С 1742); вкѣ ортачко (С 1742); кои у арѣщи варошко био (К 1746); у своио авли (К 1746).

У само два случаја завележене су форме са књишким наставком -еј: ѣмо вазда надрѣѣѣ питанѣ вашѣ мнлостн (П 1731); по своѣ дѣшн Атестира^м (Ж 1746).

г. У НОМИНАТИВУ МНОЖИНЕ ЖЕНСКОГ РОДА, као и у АКУЗАТИВУ МНОЖИНЕ МУШКОГ И ЖЕНСКОГ РОДА забележен је искључиво народни наставак -е: есѣ ли то неговѣ речи (К 1746); И мои Ордѣнаѣ ѣсте тога бирцѣ ли жени рекао, Защо такоѣ бѣтанге ко^д себе држи твои мѣж (К 1746); да мѣнн моѣ новѣѣ изплатитѣ (А 1736); пакѣ домѣ ѣднѣ за коѣ се ѣвѣ 8 старѣ прѣнѣтѣ (А 1736); И тадѣ смо презвали ишока на Конфронтаѣю, пре^д нѣга и показао и повторио истѣ речи (К 1746).

д. Грађа потврђује ретке примере у дативу и инструменталу множине. У дативу се употребљава наставак -им: помоѿн тѣмѣ нашнѣмѣ людѣ (К 1734);

а у инструменталу наставак -и: Іа знамъ двоицѣ кои са-такови коніи ходе (К 1746); знамъ двоицѣ кои с-такви коніи ходе (К 1746).

ђ. Ретки примери компаратива придева и прилога указују на искључиво домаће творбене моделе: внише цѣте (Н 1735); внише гоѣнна (К 1736а); внише коніа (К 1737); длаѣн братъ (К 1737а).

е. Личне заменице. Поред претежно народних: нмаде еданъ конь 8 ни (П 1731); Преда мно (К 1736а); ѿ нега (А 1736); а то би мѣни на кваръ било (А 1736); а ѿ дмитра нне-он ѿстало нищо (К 1737а); код-мѣне (К 1737а); ш-ниде (К 1737а); са мно (М 1738); Іа ниже именовати Свидетелствемъ (С 1742); Са-мно (С 1742); мени гѣдръ Кара палъ платио (С 1742); узели-га к-себи (К 1746); Іа знамъ двоицѣ (К 1746); ја-би теби и още нищо казав (К 1746); пре^д нига (К 1746); пре^д нимъ (К 1746); име мѣ Никола (К 1746); да идемъ ш-ниме (К 1746); Са мно (Ж 1746); мени Плате (Ж 1746);

У грађи су регистроване и поједине књишке форме (в. Ремнёва и др. 1999: 48): мне добростиводѣ (К 1737); защо є наши н внише коніа ѿдѣвѣ^а покрадено (К 1737); Благо Родни гѣне Бировъ мне любазни (К 1737а); щоє наши дѣжно (К 1737а); мне любезни (М 1738); мне любезно^у (М 1739); Како естъ преда-мноу десило-се (С 1742); Бивши азъ кодъ Борбиръ Ђеѡѣвице 8-бирцазѣ (С 1742); Со вимъ писмомъ вѣавлюемъ вами Гѣне бировъ (М 1746); пред нами (К 1746); и др.

4.1.2.3. Глаголи

а. Инфинитив. У грађи су посведочене искључиво форме инфинитива на -и: дати-се (М 1727); гледати (П 1731); претендирати (К 1736); тражити (К 1737а); говорити (К 1746); играти (Ж 1746); и др.

б. Презент. У 1. лицу једине презенте претежно се употребљавају народни наставци -м и -у (код глагола хѣи и мои): обѣзнануемъ ваше^у гоѣотѣвѣ (К 1734); нища не нишемъ (Н 1735); Іа закалѣемъ (К 1736); Како Іа долѣ Подписани даемъ на знанне (К 1736а); како разѣмѣемъ (А 1736); знано вамъ творѣмъ (К 1737); Іа сротѣ ранѣмъ н ѿдеѣмъ (К 1737а); с тѣ^у остаемъ на сѣзѣвѣ (М 1738); сѣтѣ^у остаемъ гѣнѣ Бировѣ н потѣнѣ магистратѣ понѣзѣн сѣзѣ (К 1742); обѣзнануемъ вашон мѣлостѣ како естъ нацѣ 4: вола украдена (К 1742а); Іа ниже именовати Свидетелствемъ (С 1742); Со вимъ писмомъ вѣавлюемъ вами Гѣне бировъ (М 1746); имамъ Іа добра два Коніа (К 1746); али-се боимъ ка^дсети опиеш хоѣш казати (К 1746); Атестирам (Ж 1746); знамъ да самъ Іа онда добио (Ж 1746); хоѣш (К 1737); Іа за-тимъ немогъ ходѣти (К 1746). Ређе, у устаљеним формулацијама краја писама бележе се и књишке форме на -у (в. Ремнёва и др. 1999: 72): с тѣ^у ѿстаю на сѣзѣвѣ (М 1727); сѣтѣ^у ѿстаю насѣзѣн (М 1739); с-конѣ препорѣѣю в: мѣ^{тѣ} н ѿстаю гѣнѣ Бировѣ н потѣнѣ магистратѣ: понѣзѣн Насѣзѣн Пѣта^р Зѣкиѣ (К 1742а); по своѣи дѣи Атестирам^у С кои^у Атестираюѣи ѿстаю Михаило Соринка Капетан (Ж 1746).

У 2. лицу једине посведочени су само ретки примери са народним наставцима: Іасамъга питао коимъ узрокомъ морешъ ти то показати (К 1746); ка^дсети опиешъ хоѣш казати (К 1746).

5. Закључак. Анализирани текстови указују на доминантну употребу српског народног језика, што је свакако условљено тематиком и социјалним статусом учесника у преписци. Реч је, наиме, о свакодневной пословноправној кореспонденцији међу мирјанима (бировима и капетанима), која углавном не захтева узвишен стил и језик.

Наноси из српскословенског језика у анализираној грађи уочљиви су до 1736. године, у писмима Пере Сегединца и Јована Думића (С 1736; Н 1735) и у једном уговору (К 1736а), што је и очекивано будући да њихови састављачи припадају првој генерацији народних официра, образованих у духу српскословенске традиције. С друге стране, рускословенске црте почињу да провејавају у појединим документима од 1736. године (А 1736; М 1738; М 1739; С 1742; М 1746; К 1746), дакле од времена када се у Бачкој и Поморишју осећају први јачи руски утицаји, односно од времена када у Сегедину борави Максим Суворов. Интересантно је, међутим, што рускословенске/руске црте нису регистроване у писмима Петра Закића, најмлађег представника треће генерације српских капетана у овом истраживању, него у документима чији су састављачи Арсеније Вујић, Лазар Вујић, Јосиф Каракасовић, Михајло Соринка и Стефан Закић. Њихов језички израз ипак није уједначен у свим текстовима те се, на пример, у писмима Арсенија Вујића и Стефана Закића уочава варирање српског народног и књишког/рускословенског.

Већина писама састављена је традиционалним српским писмом, а руска грађаница почиње да се употребљава од 1742. године – управо у писмима оних аутора у којима се уочавају први наноси из руског/рускословенског (С 1742; М 1746; Ж 1746; К 1746).

Није неважно истаћи и то да су поједини регионализми шумадијско-војвођанског типа, типични за савремене говоре овог региона, забележени и у анализираним текстовима (нпр. рефлексација јата, недоследна употреба фонеме /h/, алтернације /hv/ у / /f/ или /v/; /ht/ у /kt/ и др.). Поред тога, рукописна грађа с почетка 18. века писана на српском народном језику представља драгоцен извор и за синтаксичка истраживања будући да пројектује слику овог дела српских говора с почетка 18. века.¹⁸

Структура анализираних докумената, како је показано, одговара новијем обрасцу пословноправне кореспонденције, што свакако указује на то да је почетак 18. века време када услед интензивних контаката са новим цивилизационим обрасцима бива усвајан не само низ нових жанрова него и нова структура постојећих, што би наредна истраживања, реализована на исцрпнијем корпусу, тек требало да потврде.

¹⁸ У грађи је, на пример, регистрована употреба уопштавања акузативних конструкција уместо локативних у месном значењу, уз предлоге у и на, типична за српске говоре Баната (Ивић и др. 1997: 297–299): с тидѣ ѿстаю на савѣзѣ (М 1727); У даѣтоноѣ (М 1727; М 1739), те узрочног везника зашѣо, такође честог у овим говорима (Ивић и др. 1997: 431): препорѣтѣмъ вашеѣ госпоѣства да бистѣ заповѣданъ да се нанѣ юнан човѣкъ ѿ кога сѣ ювн кони съзѣтн и дошлн рѣке гдѣѣ палѣн ножепѣ зашѣ є наѣн и вѣше кони ѿдѣѣѣ покрадено ѿснѣѣ ѿба два кони (К 1737), и др.

ИЗВОРИ И ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АСПЕБ, С, IX-7/1736 (Архив Српске православне епархије будимске у Сентандреји, фонд Сегедин, документ IX-7 из 1736.
- БЈЕЛАКОВИЋ, И. Напомене о фонолошкој структури докумената Архива манастира Савина (18. век). *Досијејев врџ* VI/ 6 (2018а): 15–31.
- БЈЕЛАКОВИЋ, И. Напомене о морфолошкој структури докумената Архива манастира Савина (18. век). *Годишњак Филозофској факултету у Новом Саду* XLIII/1 (2018б): 407–422.
- БЈЕЛАКОВИЋ, И. Језик докумената Архива манастира Савине (18. век). *Српско језичко и књижевно наслеђе на њосџору данашње Црне Горе. Српски језик и књижевност данас: зборник радова са Друџој међународној научној скуџа одржаног у Подџорици 26–28. маја 2017. године*, главни и одговорни уредник Ј. Стојановић, Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори; Нови Сад: Матица српска; Бања Лука: Матица српска – Друштво чланова Матице српске у Републици Српској, 2019а, 515–526.
- БЈЕЛАКОВИЋ, И. Језик докумената Архива Српске православне епархије будимске у *Сенџандреји* (прва половина 18. века). *Научни сасџанак славистиа у Вукове дане* 48/1 (2019б): 89–101.
- ГАВРИЛОВИЋ, Владан. Попис Потиске војне границе из 1748. године. *Мешовиџа џрађа XXXII* (2011): 255–280.
- ГАВРИЛОВИЋ, Владан. *Племсџиво код Срба у Јужној Уџарској у XVII и XVIII веку*. Сремска Митровица: Историјски архив „Срем“, 2012.
- ГАВРИЛОВИЋ, Славко. Грађа за биографије официра Потиско-поморишке војне границе (Прва половина XVIII века). *Зборник Маџице српске за исџорију* 61–62 (2000): 109–128.
- ГАВРИЛОВИЋ, Славко. *Извори о Србима у Уџарској џочейџком XVIII века*. књ. V. Београд: Српска академија наука и уметности, 2005.
- ГАВРИЛОВИЋ, Славко. Сомбор-граничарски шанац (1687–1745). *Зборник Маџице српске за исџорију* 46 (1992): 7–48.
- ГРУЛИЋ, М. Радослав. *Српске џколе 1718–1739*. Нови Сад – Београд: РТС – Матица српска, 2013.
- ДЕРЕТИЋ, ЈОВАН. *Исџорија српске књижевности*. Зрењанин: Sezam Book, 2007.
- ИВИЋ, П., Ж. БОШЊАКОВИЋ, Г. ДРАГИН. Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Увод и фонетизам. *Српски дијалекџолошки зборник* XL, 1994.
- ИВИЋ, П. О српском говору у Батањи. *Јужнословенски филолоџ* L (1994а): 33–49.
- ИВИЋ, П., Ж. БОШЊАКОВИЋ, Г. ДРАГИН. Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Морфологија, синтакса, закључци, текстови. *Српски дијалекџолошки зборник* XLIII, 1997.
- ИЛИЋ, Јелена. *Банатска војна крајина у друџој џоловини 18. века*. рукопис одбрањене докторске дисертације. Београд: Филозофски факултет, 2014.

- Јакшић, Милутин. *О Вићентију Јовановићу: прилози за историју митрополијства му 1731–1737*. Нови Сад: Штампарија Српске књижаре браће М. Поповића, 1899.
- Јакшић, Милутин. *О Арсенију IV Јовановићу Шакабенти: лекције из историје карловачке митрополије*. Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија, 1900.
- Костић, Мита. *Гроф Колер. Српска насеља у Русији. Српске привилегије*. Загреб: СКД Просвијета, 2011.
- Куљбакин, С. М. *Палеографска и језичка истраживања о Мирослављевом јеванђељу*. Сремски Карловци: СКА. Посебна издања. Књ. 52. Филозофски и филолошки списис. Књ. 13. 1925.
- Микавица, Д., Н. Лемајић, Г. Васин, Н. Нинковић. *Срби у Хабзбуршкој монархији од 1526. до 1918*. књ. 1. Нови Сад: Прометеј – Филозофски факултет, 2016.
- Младеновић, А. Језик трију цеклинских писама из друге половине 18. вијека. *Зборник за језик и књижевност* 1 (1972): 45–58.
- Младеновић, А. 1973: А. Младеновић, *Језик владике Данила*. Нови Сад: Матица српска.
- Младеновић, А. 1977: А. Младеновић, Филолошки коментар уз једно писмо из Херцеговине упућено Дубровнику 1728. године. *Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Posebna izdanja. Knjiga XXXIV. Odeljenje društvenih nauka*. Књига 6. Сарајево, 1977, 273–283.
- Младеновић, А. Језик у писмима цетињског владике Висариона с краја XVII века. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XX/1 (1977а): 1–49.
- Младеновић, А. Неке филолошке напомене уз опис српских рукописа XVIII века. *Археографски прилози* 6–7 (1984–1985): 337–345.
- Младеновић, А. Карактер језика неких писама будимског епископа и карловачког митрополита Вићентија Поповића из првих деценија XVIII века. *Сендандрејски зборник* 1 (1987): 225–236.
- Младеновић, А. Језик трију сентандрејских писама из првих деценија XVIII века. *Сендандрејски зборник* 2 (1992): 137–148.
- Нинковић, Ненад. Положај Срба у Хабзбуршкој монархији до Револуције 1848–1849. Горан Васин (ур.). *Српски покреји у Војводини у Револуцији 1848–1849. године*. Зрењани: Градска библиотека, 2018а, 87–106.
- Нинковић, Ненад. Карловачка митрополија и српско школство у Хабзбуршкој монархији од 1699. до 1848. године. *Meherheiten – Minderheiten, Sprachliche und kulturelle Identitäten der Slavia im Wandel der Zeit* 4 (2018б): 229–245.
- Нинковић, Ненад. *Митрополиј Павле Ненадовић*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2017.
- Павић, Милорад. *Рађање нове српске књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга, 1983.
- Павловић, Слободан. *Узроци и механизми синтаксичких промена у српском језику*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013.
- Петровић, Н. Главније фонетске особине неких српских говора у Мађарској. *Прилози проучавању језика* 15 (1979): 71–99.

- Поповић, Ј. Душан. *Срби у Војводини*. II. Нови Сад: Матица српска 1990.
- Поповић, Ј. Душан. *Војна љраница*. Војводина. II. Нови Сад: Прометеј 2008, 269–349.
- СКЕРЛИЋ, ЈОВАН. *Српска књижевност у XVIII веку*. Београд: Просвета, 1966.
- РЕМНЁВА, М. Л. и др. (1999). *Церковнославјанский язык*. Москва: Издательство Московского университета.
- СОЛОВЈЕВ, АЛЕКСАНДАР, ВЛАДИМИР МОШИН. *Грчке љовеље српских владара*. Издање текстова, превод и
- СТАНОЈЕВИЋ, СТАНОЈЕ. *Сљудије о српској диљомаици*. XX Састављање повеља. Београд: Српска краљевска академија. Други разред. Филозофско-филолошке, друштвене и историјске науке. 80, 1933, 3–67.
- СТЕПАНОВИЋ, П. *Говор Срба и Хрваиља у Мађарској. Шљокавско наречје*. Студије о Србима. Београд – Нови Сад: Дечје новине – Вукова задужбина – Матица српска, 1994.
- СТЕФАНОВИЋ, Д. Е. О административном језику Сентандрејаца у другој половини XVIII века. *Јужнословенски филолољ* 56/3–4 (2000): 1111–1120.
- СТОЈАНОВИЋ, Ј. Континуанти старог полугласника у Паштровским исправама. *Научни састајанак славистиља у Вукове дане* 40/1 (2011а): 263–278.
- СТОЈАНОВИЋ, Ј. Морфолошке карактеристике генитива и локатива множине у Паштровским исправама: 16–19. вијек. *Српски језик, књижевност, умељност: зборник радова са V мељународној научној скуиља*. Књижевни (стандардни) језик и језик књижевности, Крагујевац, Књига 1, 2011б, 371–385.
- СТОЈАНОВИЋ, Ј. Употреба предлошкопадежних конструкција са акузативом – локативом и инструменталом у значењу просторних односа у „Паштровским исправама” (16–19. вијек). *Наука и иденитиљет: филолошке науке*. Зборник радова. М. Ковачевић (ур.). Пале: Филозофски факултет, 2012, 229–244.
- СУБОТИЋ, Љ. Критички приступ проучавању историје (српског) књижевног језика. *Српски језик* VIII/1–2 (2003): 99–110.
- СУБОТИЋ, Љ. Из историје књижевног језика: „питање језика”. *Предавања из историје језика*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2004, 142–191.
- ТОЧАНАЦ, ИСИДОРА. *Српски народно-црквени сабори (1718–1735)*. Београд: Историјски институт, 2008.
- ЋИРКОВИЋ, СИМА, РАДЕ МИХАЉИЋ. *Лексикон српској средњељ века*. Београд: Knowledge, 1999.
- УНБЕГАУН, Б. *Почеци књижевној језика код Срба*. Београд – Нови Сад, 1995.
- ШАРКИЋ, СРЉАН. *Средњовековно српско љраво*. Свезнање Матице српске. Нови Сад: Матица српска, 1996.

*

Az 1720. ёви országos ۆsszeírás N79. Digitalizovani popis Ugarske iz 1720. <https://adat-bazisokonline.hu/adatbazis/az-1720_-evi-orszagos-osszeiras/adatlap/8877?search> 12. 1. 2020.

BEALES, DEREK. *Joseph II, II Against the World, 1780-1790*. Cambridge: University Press, 2009.

- DEL LUNGO CAMICIOTTI, Gabriella. Letters and Letter Writing in Early Modern Culture: An Introduction. *Journal of Early Modern Studies* 3 (2014): 17–35. <<http://www.fupress.com/bsfm-jems>> 30. 10. 2019.
- IVIĆ, P. O srpskom govoru u selu Lovri. *Studia slavica* XII/1–4 (1966):, 191–201.
- KASER, KARL. *Slobodan seljak i vojnik, rana krajiška društva (1545–1745)*. I. Zagreb: Naprijed 1997.
- MASON, Marianne. Examining the rhetorical structure and discursive features of letters of leniency as a genre. *Pragmatics* 2011 (21): 111–125. <<https://journals.linguisticsociety.org/ellanguage/pragmatics/article/download/3485/3485-6648-1-PB.pdf>> 30. 10. 2019.
- PATTERSON, Katharine Bassett. *A communicative approach to the epistolary form in letters of victorian women writers*. Doctoral thesis. University in Toronto. Department of English. National Library of Canada (Bibliothèque nationale du Canada), 1995. <<https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/10605/1/NQ28147.pdf>> 30. 10. 2019.
- PERELMAN, Les. The Medieval Art of Letter Writing: Rhetoric as Institutional Expression. *Textual Dynamics of the Professions: Historical and Contemporary Studies of Writing in Academic and Other Professional Communities*. Charles Bazerman and James Paradis. Madison (ed.). WI: University of Wisconsin Press, 1991, 97–119.
- RHIANNON WILLIAMS, Sarah. *English vernacular letters. C. 1400 – c. 1600: language, literacy and culture*. PhD thesis, University of York. Centre for Medieval Studies, December 2001.
- SVIATIUK, Yulia Viktorovna. Business correspondence style and format. *International Scientific Journal Theoretical & Applied Science* 9/29 (2015): 83–88.
- ULMER, GAŠPAR. *Posed Bajša: spahije i kmetovi: 1751–1849*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 1986.

Isidora G. Bjelaković and Nenad Đ. Ninković

BUSINESS AND LEGAL CORRESPONDENCE OF SERBIAN CAPTAINS FROM SOUTHERN HUNGARY (*NATIONAL ARCHIVE IN SZEGED, 1727–1746*)

Summary

The paper analyzes the language of documents written in Cyrillic by Serbian captains, which are kept in the *National Archive in Szeged (Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Szeged)* and which were written in the period 1727–1746. More precisely, these are business and legal manuscripts from Martonoš, Pečka, Kanjiža, Nadlak, Arad, Szeged, Mol and Žabalj. The analyzed texts indicate the dominant use of Serbian folk language, which is surely conditioned by the topics and social status of participants in the correspondence. Namely, this is daily business and legal correspondence among officers that does not require a high style and language. The influence of

the Serbian-Slavic language in the analyzed material is present until 1736 in the letters of Pera Segedinac and Jovan Dumić as well as in one contract, which is to be expected since their writers belong to the first generation of people's officers educated in the spirit of Serbian-Slavic tradition. On the other hand, the Russian-Slavic features began appearing in some documents after 1736, i.e. from the period when the first stronger Russian influence was felt in Bačka and Pomorišje.

The structure of the analyzed documents, as it was proven, does correspond to the new pattern of business and legal correspondence, which indicates that the beginning of the 18th century was a time when the intensive contact with new civilizational patterns caused the acquisition, not only of new genres, but also the new structures of the existing ones, which is yet to be confirmed in new research studies conducted on a larger corpus.

Др Исидора Г. Бјелаковић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
isidora.bjelakovic@gmail.com

Др Ненад Ђ. Нинковић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за историју
nenad.ninkovic@ff.uns.ac.rs